

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Reflecties op wereldburgerschap: in de spiegel van Afghanistan en Nederland

Azizi, M.B.

Citation

Azizi, M. B. (2020, April 9). *Reflecties op wereldburgerschap: in de spiegel van Afghanistan en Nederland*. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/87275>

Version: Publisher's Version

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/87275>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/87275> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Azizi, M.B.

Title: Reflecties op wereldburgerschap: in de spiegel van Afghanistan en Nederland

Issue Date: 2020-04-09

Inleiding

Introductie onderwerp en probleemstelling

Misschien staat men niet altijd stil bij het feit dat men al lang, als bewoner van deze planeet, in een mondiale relatie staat. Mondiale betrekkingen en wederzijdse afhankelijkheid zijn intrinsiek aan het contemporaine bestaan.

Denk bijvoorbeeld aan begrippen zoals wereldarmoede, wereldklimaat, wereldhandel, wereldoorlogen, wereldpolitiek, wereldreligies, het wereldwijde web en nieuwe vormen van communicatie. Ook de angst voor terrorisme en andere vormen van aanslagen kent geen grenzen. Wanneer men aan de rechten van de mens een universele status toekent, zelfs in principiële zin, hebben we als individuen de status van een 'wereldburger'.

De mensheid heeft zich ontwikkeld binnen een steeds meer interdependentieve, culturele, politiek veranderlijke leefomgeving, waar verscheidene redenen voor aan te wijzen zijn. De bedreiging van lokale politieke machten en culturen in de steeds verder geglobaliseerde hedendaagse wereld is vrijwel onvermijdelijk. Door de geschiedenis heen zien we dat gemeenschappen steeds meer contacten met elkaar gingen onderhouden en daarmee zijn we nu op het punt gekomen dat gemeenschappen ook een steeds grotere mate van wederkerige afhankelijkheid hebben.

Door een dergelijke globalisering zijn we inmiddels in een situatie van toenemende diversiteit terechtgekomen, waardoor de wereld steeds complexer wordt. Mensen zijn nu niet alleen meer omringd door mensen met dezelfde achtergrond en cultuur. Sommigen omarmen deze ontwikkelingen, maar anderen tonen een groot wantrouwen jegens globalisering.

Deze globale dimensie impliceert een onvermijdelijke verbreding van het begrip burgerschap, en het is deze verbreding van burgerschap die in deze studie centraal zal staan. Mijn hypothese is dat in de nieuwe situatie, waarin we zijn komen te verkeren, de notie van burgerschap een transformatie zal moeten ondergaan. Deze notie reikt verder dan een juridisch-formeel begrip van burgerschap. Burgerschap dient te worden gezien als een manier om in de wereld te staan. Daarom moeten wij de notie burgerschap in een mondiaal perspectief plaatsen en dit kunnen we doen door ons te richten op wereldburgerschap.

Door Wereldburgerschap te beschouwen als een moreel besef, wordt voorkomen dat wereldburgerschap in een eng formeel-juridisch kader verstaan wordt. We hebben verplichtingen jegens onze medeburgers, welke vastgesteld zijn in de wetten van de natiestaat, maar onze morele verplichtingen jegens de medemens zijn hiermee niet uitgeput. Enerzijds heeft men sociale verplichtingen die maar ten dele geformuleerd zijn in wetten binnen de eigen natiestaat, anderzijds gaan de morele verplichtingen verder dan de verplichtingen jegens de medestaatsburgers. Dit morele aspect van wereldburgerschap

veronderstelt echter niet de onderwerping aan een wereldregering, want de notie van een wereldstaat is op zichzelf problematisch.

Het eerste probleem is gelegen in de legitimiteit van een wereldstaat, waar democratische controle bemoeilijkt wordt door de accumulatie van macht, terwijl deze controle binnen de natiestaat eerder mogelijk is.

Verder zal de wereldstaat moeilijk kunnen inspelen op de enorme variëteit aan lokale behoeften. Ten slotte moet gevreesd worden dat zo'n machtige moloch experimenten op bestuurlijk en instrumenteel vlak zal beperken.⁷

De gemeenschap van wereldburgers heeft een dergelijke wereldstaat ook niet nodig. De relevantie en invloed van mondiale vraagstukken staan los van het bestaan van een (onwenselijke) reusachtige institutionele organisatie zoals de wereldstaat. Als we kijken naar een voorbeeld van een morele verplichting van een wereldburger, dan kunnen we kijken naar de problematiek betreffende klimaatverandering, welke van groot belang is voor elke mens op aarde. Een voorbeeld hiervan zien we bij de beslissing van de bevolking van de staat Californië om tegen de wil van de centrale overheid van de Verenigde Staten verder te gaan met het zoeken naar mondiale contacten (in dit geval China) om zo gezamenlijk duurzame oplossingen te vinden voor het klimaatprobleem. De president van de Verenigde Staten (Donald Trump) trok zich namelijk terug uit het klimaatakkoord van Parijs.⁸

Het eenzijdige belang van de natiestaat wordt in dit geval omzeild omwille van het belang van zichzelf als wereldburgers begrijpende mensen. Ook in Nederland zijn burgers in 2015 in actie gekomen tegen de eigen nationale regering, door een beroep te doen op het belang van de mensheid wat betreft het leefmilieu op onze aarde.⁹

Het wereldburgerschap dient echter niet beschouwd te worden als een vervanging van het lokale of nationale burgerschap, maar als een noodzakelijke aanvulling daarop. Onder wereldburgerschap begrijp ik voorlopig het volgende: *het besef dat je lid bent van een gemeenschap van mensen in de wereld, die niet ophoudt bij de grenzen van de eigen lokale of nationale gemeenschap.*

⁷ Kwame Anthony Appiah, *Cosmopolitanism: Ethics in A World of Strangers* (New York en Londen: Norton & Company, 2006), 163.

⁸ Diederik van Hoogstraten, "De Strijd tegen Klimaatverandering voert Californië wel zonder Trump", *NRC* (6 Juni 2017), <https://www.nrc.nl/nieuws/2017/06/06/strijd-tegen-klimaatverandering-voert-californie-wel-zonder-trump-10947134-a1561850> (geraadpleegd: 19 Juni 2017).

⁹ Deze zaak is aangespannen door de stichting Urgenda, welke een burgerplatform is die zich bezig houdt met de plannen en maatregelen die genomen worden, of zouden moet worden genomen, om klimaatverandering tegen te gaan. De zaak was gericht op de uitstoot van broeikasgassen. Nederland zou, op basis van het beleid, een reductie in uitstoot bewerkstelligen van 17%. Deze reductie wordt door de wetenschap en de internationale verdragen als te weinig gezien, om een leefmilieu te kunnen garanderen moet er namelijk een reductie gerealiseerd worden van 25 tot 40%. Urgenda heeft deze zaak gewonnen. Rechtbank Den Haag, ECLI:NL:RBDHA:2015:7145, (24 Juli 2016).

Terwijl burgerschap traditioneel verbonden is met lokaal (of nationaal) burgerschap, gaat het bij wereldburgerschap niet primair om de waarden van de eigen lokale samenleving. De vraag is dan: hoe verhoudt burgerschap zich tot een dergelijk, op universele waarden gebaseerd, wereldburgerschap?

Bestaan dergelijke universele waarden? Zo ja, kunnen we deze universele waarden rechtvaardigen? Zo wordt in het westen vaak naar de universele waarden van de rechten van de mens verwezen, maar wat is eigenlijk de wettelijke status en de legitimiteit van deze waarden, en concreet van deze rechten van de mens? Het bestuderen van een dergelijk waardebesef vraagt om een filosofische rechtvaardiging, waarbij gezocht dient te worden naar de mogelijkheidsvoorwaarden voor wereldburgerschap. Hieruit volgend formuleer ik het eerste deel van mijn hoofdonderzoeksvraag:

Wat zijn de rechtvaardiging en mogelijkheidsvoorwaarden voor wereldburgerschapsvorming?

Omdat de vorming tot wereldburgerschap zowel een leerproces, als het kweken van attitudes behelst, is hier zeker een grote rol weggelegd voor opvoeding en onderwijs. Om deze reden zal het tweede deel van hoofdonderzoeksvraag gericht zijn op de specifieke rol van het onderwijs hierin. De tweede hoofdonderzoeksvraag luidt hierom als volgt:

Wat is de verhouding van wereldburgerschapsvorming tot het onderwijs?

Methodologische rechtvaardiging:

Om een antwoord te vinden op deze algemene filosofische vragen naar de rechtvaardiging en mogelijkheidsvoorwaarden van de vorming van wereldburgerschap en de rol van het onderwijs hierbij, heb ik vooral gekozen voor een op de praktijk gericht kritisch-filosofisch onderzoek, zodat ik me kan verdiepen in de levens van mensen (burgers) vanuit het perspectief van een gegeven (concrete) samenleving om zo te begrijpen wat het betekent een burger te zijn. Daarom heb ik me beperkt tot twee contrasterende samenlevingen met zeer uiteenlopende sociale en politieke systemen, namelijk de Nederlandse samenleving als voorbeeld van een moderne democratische rechtsstaat en de Afghaanse samenleving waar een democratische rechtsstaat juist ontbreekt. Deze twee samenlevingen zal ik in een mondiale context plaatsen. Uit de analyse van de gebeurtenissen in deze twee landen, die onlosmakelijk verbonden zijn met complexe hedendaagse mondiale ontwikkelingen, verwacht ik een dieper inzicht te krijgen in de mechanismen van de 'Big Game' die de mondiale verhouding concreet bepaalt buiten het zicht van de 'gewone' burgers in de wereld.

Doordat de praktijken en collectieve ervaringen van deze concrete samenlevingen relevant materiaal vormen voor het onderzoek naar de mogelijkheidsvoorwaarden en condities van het hedendaagse wereldburgerschap, is mijn studie niet zozeer gericht op theoretische modellen van het beste, *ideale* of meest rechtvaardige wereldburgerschap, maar richt het zich meer op het praktische besef van specifieke (namelijk de hierboven genoemde) samenlevingen, die getuigen van onrechtvaardigheden. Anders

gezegd ligt mijn focus op onrechtvaardigheden in concrete gebieden en samenlevingen die in een directe relatie staan met wat ook wel de kosmopolitische orde genoemd wordt. Vanuit dit praktische karakter wijkt mijn onderzoeksmethode af van de traditionele filosofische studies. In mijn onderzoek wordt dus niet gezocht naar een *ideale* vorm van wereldburgerschap, die alleen maar transcendentaal van aard is en geen recht doet aan het dynamische karakter van wereldburgerschap (en de vorming ervan), maar eerder naar een vorm die comparatief van aard is. Daarom wordt gezocht naar concrete belemmeringen van een kosmopolitische orde. De vraag hoe een ideale en perfecte wereldburgerschapsorde (een kosmopolitische orde) eruit behoort te zien is, mijns inziens, de verkeerde vraag voor een rechtvaardigingstheorie. Veel beter zouden we de vraag kunnen stellen: hoe kunnen we de bestaande belemmeringen en verstorende mondiale (politieke) interventies, met alle dramatische gevolgen van dien, wegnemen om een gunstige sfeer voor een rechtvaardige kosmopolitische orde te creëren? Deze studie levert een filosofische reflectie op de werkelijkheid; wil de filosofie een kans hebben, betreffende zijn rol en betekenis, moet zij altijd draaien om de werkelijkheid van deze of gene mens in een bepaalde historische context.

Het onderzoek is een mix van participierend bagage-onderzoek (met deze laatste term wil ik zeggen dat de onderzoeker de historische bagage die hij bij zich draagt niet uitschakelt, maar in zijn onderzoek probeert te verwerken. De ervaring deel uit te maken van die samenlevingen draag je als bagage met je mee en zorgt ervoor dat je een sterk begrip hebt voor de interne processen die daar spelen), open interviews¹⁰, deelname aan open debatten, seminars en conferenties¹¹, het geven van workshops over wereldburgerschap, primaire bronanalyse (van onder meer beleidsdocumenten die betrekking hebben op burgerschap) en literatuuronderzoek. Uiteraard heb ik, als docent, ook dankbaar gebruik gemaakt van mijn ervaringen uit de onderwijspraktijk.

Omdat in mijn onderzoek burgerschap in een bredere mondiale context wordt geplaatst, speelt een comparatieve methode een cruciale rol, niet alleen omdat vergelijking een belangrijke rol van betekenis voor de sociale wetenschappelijke methode heeft, maar vooral omdat voor het beoordelen van rechtvaardigheid een vergelijking tussen samenlevingen zoals Afghanistan en Nederland van groot belang is. Zoals uit het onderzoek zal blijken zijn de begrippen burger en onderdaan van vitaal belang om een tribale samenleving als Afghanistan te onderscheiden van een moderne democratische samenleving als die van Nederland.

Dit onderzoek heeft een intern en een extern aspect:

¹⁰ Deze open interviews en aansluitende gesprekken heb ik gehouden met bewindslieden, beleidsmakers en filosofen. (Zie de bijlages)

¹¹ Onder andere conferenties, seminars en debatten van 'Alliantie Burgerschap' (een landelijk samenwerkingsverband van scholen), van 'Stichting Leerplan Ontwikkeling' en van 'ProDemos' (een voorlichtingscentrum omtrent onder andere burgerschap, democratie en de rechtsstaat).

- Het interne aspect van de probleemstelling is gericht op de conditie van burgerschapsvorming op lokaal (en nationaal) niveau, namelijk de verhouding tussen burger en staat, in de spiegel van de Nederlandse staat, waar de inwoners de status van burger hebben, en de Afghaanse ‘pseudo-staat’, waar de inwoners onderdaan zijn;
- Het externe aspect heeft betrekking op de handelingen van wereldmachten in verhouding tot andere zwakke staten, burgers en instellingen in de wereld in het tijdperk na de Koude Oorlog.

Waarom is gekozen voor Afghanistan en Nederland?

De millenniumwisseling wordt vooral gekenmerkt door twee ingrijpende gebeurtenissen:

1. De val van de Berlijnse muur in 1989, welke door velen geassocieerd wordt met het einde van het Communistische Oostblok en tevens het einde van de bipolaire wereldorde;¹²
2. De terroristische aanval van 9/11 op de V.S., welke het politieke landschap van de wereld voorgoed veranderde. Deze aanval putte haar ideologische inspiratie uit een radicale vorm van de politieke islam (islamisme).

De V.S. beschouwde de aanvallen als een directe oorlogsverklaring aan hun adres en in reactie daarop verklaarde G. W. Bush de oorlog (zelf ook met religieuze motieven) aan het terrorisme, zich beroepend op het NAVO-Verdrag (inclusief de Nederlandse staat als bondgenoot).

In beide bovengenoemde historische gebeurtenissen heeft Afghanistan een sleutelrol gespeeld; misschien in verhouding minder bij de eerste gebeurtenis, maar het speelde een cruciale rol bij de tweede gebeurtenis, 9/11.

De oorlog in Afghanistan (ten tijde van de Koude Oorlog) was de laatste bepalende zaak die de wereld naar een uiterst gevaarlijk conflict leidde. “In 1979 the Soviet Union invaded Afghanistan to support a communist government against Muslim insurgents. The United States responded by aiding the rebels, known as the mujahedin. After ten years of war Soviet forces withdrew in 1989”.¹³ Het jaartal 1989 is hierbij opmerkelijk, omdat dit wijst op een correlatie met de val van de Berlijnse Muur, welke zich weer verhoudt tot de val van het Communistische Oostblok.

¹² (...) De val van de Muur in 1989 - volgde immers een periode van onstuimig optimisme, waarin aan mondiale risico's maar amper werd gedacht. Geen *World Risk Society*, maar een ‘*Global World Order*’ (G.H. Bush) leek voor de deur te staan, door sommigen zelfs omhelst als ‘*The End of History*’ (Francis Fukuyama). Dat optimisme bleek van korte duur. Wie enkele jaren later om zich heen keek, ontwaarde een wereld in brand.“

Ralf Bodelier, *Kosmopolitische perspectieven: reflecties op ‘Human Development’ en ‘Human Security’* (Tilburg: Celsus juridische uitgeverij en uitgeverij wereldpodium, 2012) 308. Ook volgens de Duitse hedendaagse filosoof Habermas werd de wereld niet beter, zoals men wel leek te denken: “Door het verdwijnen van de bipolaire spanningen (tussen het Sovjetblok en het Westen) werd duidelijk dat ook de enige overgebleven supermacht slechts nog maar weinig conflicten alleen kon afhandelen.” Jürgen Habermas, *Recht en politiek in een tijd van globalisering*, Leon Pijnenburg (vert) (Zoetermeer: Klement, 2011) 14.

¹³ Tom L. Beauchamp, *Philosophical Ethics, an Introduction to Moral Philosophy*, 3^e dr. (Boston: The McGraw-Hill Companies, 2001) 263.

De machtswisseling in Afghanistan, als gevolg van de 'Big Game' kan dus beschouwd worden als het schijnbare keerpunt van het formeel verdwijnen van de bipolaire spanningen tussen het Sovjetblok en het Westen en daarmee als de triomf van de enige overgebleven supermacht: de Verenigde Staten.

Wat betreft de tweede historische gebeurtenis, speelt Afghanistan weer een belangrijke rol. Dat 9/11 de wereld op dramatische wijze heeft beïnvloed is helaas, na meer dan vijftien jaar, nog steeds overal in de wereld voelbaar. De manier waarop de V.S. op deze aanval reageerde is nog steeds van invloed op de levens van honderden miljoenen mensen op de hele wereld. Geen enkel boek dat over de wereldpolitiek gaat, kan om dit gegeven heen.

Maar het valt te betreuren dat in deze hele discussie zelden over de *oorzaak* en de omstandigheden gesproken wordt waarin deze terroristische daden mogelijk werden. Terwijl juist de aandacht hierop van groot belang is om lessen uit deze historische gebeurtenis te trekken. Deze lessen kunnen ons beter in staat stellen om de grote vragen over deze kwestie te beantwoorden, namelijk vragen als: had deze barbaarse aanslag van 9/11 voorkomen kunnen worden?

Gezien de werkelijkheid en de gebeurtenissen in Afghanistan vóór de aanslag van 9/11, had er in ieder geval meer gedaan kunnen worden, misschien had het zelfs voorkomen kunnen worden. De sleutel tot het antwoord ligt in Afghanistan, het object van mijn onderzoek naar wereldburgerschap. In deze tragische gebeurtenis heeft de politieke en religieuze machtsstructuur tijdens de heerschappij van de Taliban een beslissende rol gespeeld.

“Op 11 September 2001 is de wereld voorgoed veranderd, toen Afghanistan op wrede, tragische wijze een bezoek aan de wereld bracht. De negentien plegers van de zelfmoordaanslagen, die vier vliegtuigen kaaptten en vervolgens drie daarvan in de Twin Towers van het World Trade Center in New York en in het Pentagon in Washington ramden, maakten deel uit van de organisatie Al'Qaeda die geleid wordt door Osama Bin Laden, gevestigd in het door de Taliban geregeerde Afghanistan. Hun doelwitten vormden het hart van de wereld van na de Koude Oorlog, het zenuwcentrum van de globalisering en de zogeheten internationale inspanningen om de wereld tot een veiliger en beter oord te maken.”¹⁴

Opvallend is dat deze bovengenoemde ingrijpende gebeurtenissen onlosmakelijk verbonden zijn met het land Afghanistan, waarbij de oude en nieuwe supermachten en hun regionale bondgenoten betrokken waren. Na het vertrek van de Sovjet troepen uit Afghanistan, wat een overwinning betekende voor de V.S.¹⁵, trad een nieuwe fase van de geschiedenis van Afghanistan aan. De pro-Russische regering valt in

¹⁴ Ahmed Rashid, *Taliban*, Tinke Davids (vert) (Amsterdam en Antwerpen: Atlas, 2002) 1.

Hierbij moet opgemerkt worden dat Al Qaeda niet een specifieke locatie heeft waar het gevestigd is, zoals een bedrijf gevestigd is, maar is het wel degelijk zo dat Al Qaeda in 2001 op een aantal plekken in Afghanistan commandocentrum had.

¹⁵ Gezien de catastrofale val van de Afghaanse samenleving is het de vraag of er nog sprake kan zijn van overwinning?

1992 en de Islamitische groeperingen (moedjahedien) kwamen door de steun van de V.S. en zijn regionale bondgenoten (Vooral Pakistan en Saoedi-Arabië) aan de macht. Helaas heeft dat niet geleid tot een betere situatie in Afghanistan (evenmin in Irak, Syrië of Libië overigens).

“This did not result in peace, however, as the various rebel factions began to fight among themselves for control of the country. In September 1996 the Taliban took control of Kabul, the capital of Afghanistan, and thereby controlled almost all of the country. The political changes brought by the Taliban have had a tragic impact on the lives of many people in Afghanistan. Torture, amputations, and stonings are common forms of punishment, and the courts lack due process and the right to legal counsel. Perhaps the most striking aspect of Afghanistan under the Taliban is the severe restrictions they have imposed on women, which have made the society almost unrecognizable compared to pre-Taliban years.”¹⁶

Dit alles gebeurde toen Afghanistan onder haar nieuwe ‘baas’ viel, te weten de V.S. en haar regionale bondgenoten.¹⁷ De manier waarop het land in deze periode aan haar lot werd overgelaten,¹⁸ welke tot gevolg had dat het zich tot een bolwerk en een kruispunt van internationaal terrorisme ontwikkelde, vormt een centrale kwestie, waarvan de consequenties door de hele wereld op een pijnlijke wijze ondervonden worden: van New York tot Brussel, van Madrid tot Parijs, maar ook van Irak tot Afghanistan. Daarom roepen de huidige conflicten, die in grote mate verbonden zijn met deze twee bovengenoemde gebeurtenissen, de vraag naar de politieke verantwoordelijkheid van de wereldmachten op en stellen zij tevens een moreel-filosofisch vraagstuk aan de orde. Als macht mensen in de wereld direct of potentieel kan beïnvloeden dan heeft deze macht ook een morele verantwoordelijkheid ten opzichte van deze mensen. Dat is het basale principe van de moraal. De enige supermacht die grote invloed had (en heeft) op het leven van mensen in Afghanistan heeft vanuit dit principe ook morele verplichtingen ten opzichte van deze mensen.

Maar hoe kan zo’n land met een dergelijk potentieel gevaar en risico voor de wereld gewoon vergeten worden? Was dit niet bekend?

In 1995 heeft zelfs de toenmalig Secretaris-Generaal van de V.N. (Boutros Boutros-Ghali) openlijk de hele wereld gewaarschuwd: “Afghanistan is een van de ‘verweesde conflicten van de wereld geworden -

¹⁶ Beauchamp, *Philosophical Ethics*, 263.

Zie ook: Rashid, *Taliban*, 288-300.

¹⁷ Het woord ‘baas’ klinkt in deze context misschien wat vreemd, maar ik heb dit woord bewust gekozen. Eerst was de Sovjet-Unie de baas in Afghanistan, nu is dat de Verenigde Staten. Er wordt in Afghanistan niet van een leider maar over een baas gesproken omdat de staat geen soeverein gezag heeft, de soevereiniteit ligt bij de wisselende bazen en niet bij representanten van het volk.

¹⁸ “De schuld voor het almaar doorgaan van de oorlog ligt voor een groot deel bij buitenstaanders die hun representanten blijven steunen in een steeds toenemende spiraal van interventie en geweld.” In: Rashid, *Taliban*, 289.

de oorlogen die het Westen, selectief en promiscue in zijn aandacht, wenst te negeren ten gunste van Joegoslavië,' aldus Boutros Boutros-Ghali."¹⁹ En wat blijft dan van Afghanistan over, die door andere machten als zaak wordt behandeld, maar niet als een gemeenschap van mensen? "We hebben hier te maken met een failliete staat die eruitziet als een ontstoken wond. Je weet niet eens waar je moet beginnen met schoonmaken", zo stelt VN-bemiddelaar Lakhdar Brahimi.²⁰

Wat is er gebeurd met het land zelf, nu dat het valt onder toezicht van de V.S.? Rashid benadrukt: "Het land bestaat niet meer als levensvatbare staat, en wanneer een staat failliet gaat, wordt de beschaafde maatschappij vernietigd. Hele generaties kinderen groeien op zonder wortels, zonder identiteit of reden van bestaan, behalve vechten. Volwassenen worden getraumatiseerd en gebrutaliseerd en kennen niets dan oorlog en de macht van krijgsheren. (...) De complete bevolking van Afghanistan is ontheemd, niet één keer, maar vele malen. De fysieke verwoesting van Kabul heeft de stad veranderd in het Dresden van de late twintigste eeuw."²¹

Deze nog steeds ontstoken wond vormt ongetwijfeld een gerechtvaardigde aanleiding voor onderzoek naar de problematiek van de belemmeringen van wereldburgerschapsvorming.

Bij de vorming van wereldburgerschap moet het niet slechts gaan om het belang van een bepaalde natiestaat of het belang van deze of gene mens of groep mensen, maar om de belangen van iedereen. Het moet een basis zijn met een universeel karakter waarop iedereen altijd aanspraak kan maken. Vanuit dit perspectief kunnen de mensenrechten een rol van betekenis spelen bij de vorming van wereldburgerschap.

In de eenentwintigste eeuw worden mensenrechten over het algemeen beschouwd als het meest rechtvaardige uitgangspunt als norm voor de relaties tussen burgers onderling in een wereldsamenleving, omdat de mensenrechten moreel van aard zijn en een universele pretentie hebben.²² Tevens kunnen ze deel uitmaken van het (positieve) recht van afzonderlijke (natie)staten, waarmee zij erkend en herkend worden. Mensenrechten en de daaruit afgeleide verplichtingen kunnen het beste als uitgangspunt genomen worden voor de rechtvaardiging van wereldburgerschapsvorming. Mensenrechten behoren namelijk tot de oorspronkelijke rechten. Mensen hebben deze rechten altijd en hun waarde is intrinsiek en hangt er niet vanaf of deze mensenrechten door sommige individuen, staten of bepaalde culturen feitelijk gewaardeerd worden.²³ Ook hebben de mensenrechten een universeel karakter in de zin dat iedereen er aanspraak op kan maken. Bij mensenrechten is een fundamenteel belang aan de orde, omdat

¹⁹ Ignatieff, geciteerd in Rashid, *Taliban*, 288.

²⁰ Waarschijnlijk wordt hier met 'failliete staat' eerder 'failed state' bedoeld, maar wordt het in dit boek als failliet vertaald. Ibid.

²¹ Ibid.

²² Zie: Geoffrey Robertson, *Crimes against Humanity: The Struggle for Global Justice* (London: Penguin Books, 2012); P.B. Cliteur, *De filosofie van mensenrechten*, 2^e druk (Nijmegen: Ars Aequi Libri, 1999). Jack Donnelly, *Universal Human Rights in Theory and Practice* (Ithaca en London: Cornell University Press, 1989).

²³ Jack Donnelly, "Cultural Relativism and Universal Human Rights", in: *Human Rights Quarterly*, 6 (1984), 400-419.; Kai Nielsen, "Ethical Relativism and the Facts of Cultural Relativity", in: *Social Research*, 33 (4), (1966), 531-551.

het hierbij gaat om zaken waarop alle mensen overal en altijd een beroep kunnen doen. Daarom wegen belangen van mensenrechten ook zwaarder dan andere overwegingen. Het gaat dus om een soort moreel belang dat aan de mens als zodanig toekomt. Omdat mensenrechten en plichten aan alle mensen toekomen, zijn zij zeer relevant om als rechtvaardige grondslag voor wereldburgerschapsvorming te dienen.²⁴

In de geschiedenis zijn er grofweg drie benaderingen van mensenrechten te onderscheiden. De eerste kan men de filosofisch-ethische benadering noemen, waarbij mensenrechten begrepen worden in termen van fundamentele waarden die door het recht moeten worden beschermd of die als basis voor het recht dienen. Deze komen mensen toe op basis van hun mens-zijn. De tweede benadering is de positiefrechtelijke benadering, waarin men pas van mensenrechten spreekt wanneer het recht in een verdrag of grondwet is opgenomen. Daarmee horen mensenrechten tot het positieve recht dat binnen een bepaalde samenleving geldt. De derde benadering is een soort van synthese van de twee voorgaande benaderingen, waarbij men uitgaat van mensenrechten zoals ze in de verdragsteksten als de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens zijn opgenomen. Deze benadering wordt gekenmerkt door universaliteitspretentie van mensenrechten.²⁵

Daarom is het van belang, met betrekking tot de vorming van wereldburgerschap, vooral in de huidige complexe mondiale relatie, mensenrechten expliciet te maken in het onderwijs en daarmee mensenrechten een formele rol te geven betreffende wereldburgerschapsvorming. Deze vorming moet o.a. gebaseerd zijn op wetenschap en de daaruit voortkomende inzichten. Wetenschap zou dus de taak moeten hebben om onpartijdige inzichten te creëren.²⁶

Waarom ook Nederland als een onderzoeksobject?

De door de V.S. geleide invasie en missie in Afghanistan (2001) heeft de wereld zodanig beïnvloed dat Nederland, zelfs als een klein land, zich bij deze oorlog aansloot, hoewel het de naam kreeg van een zogenaamde *wederopbouw missie*. Dit had grote invloed op het politieke klimaat in Nederland en leidde uiteindelijk tot de kabinetscrisis in 2010 omtrent het Uruzganbesluit, waardoor het kabinet Balkenende IV zou vallen.

Daarom is het inzicht in de conditie van het politieke handelen en burgerschap in Nederland als model van een democratische rechtsstaat, die deelneemt aan een missie in een land zonder een dergelijke democratische rechtsstaat, zeer relevant voor een studie tot wereldburgerschapsvorming en de rechtvaardiging en de mogelijksvoorwaarden daarvan.

²⁴ A.C. Grayling, *Towards the Light: The Story of the Struggles for Liberty & Rights that made the Modern West* (London: Bloomsbury Publishing, 2007).

²⁵ P.B. Cliteur, *De filosofie van mensenrechten*, 2^e druk (Nijmegen: Ars Aequi Libri, 1999), 13-15.

²⁶ Lawrence Kohlberg, "Moral Education", in: Harry J. Gensler, a.o. (red), *Ethics* (New York/London: Contemporary Readings, Routledge, 2004), 186-194.; Derek Bok, "Can Higher Education Foster Higher Morals?", in: William H. Shaw (red), *Social and Personal Ethics* (Belmont etc.: Wadsworth Publishing Company, 1996) 494-503.

Deze studie presenteert een onderzoek naar wereldburgerschap (of kosmopolitisme). Er worden drie manieren van benadering onderscheiden betreffende kosmopolitisme, te weten (1) kosmopolitisme vanuit filosofische reflectie, (2) kosmopolitisme vanuit praktische voorwaarden en basale menselijke behoeften en (3) kosmopolitisme vanuit sociale bewegingen die de wereld proberen te veranderen.²⁷ Alle drie de benaderingen zullen worden onderzocht, op basis waarvan ik mijn eigen conclusies zal trekken om het zodoende ook toepasbaar te maken in de praktijk. Het algemene karakter van de problematiek van burgerschapsvorming verdient immers een breder filosofisch onderzoek, waarin de beperkingen van afzonderlijke wetenschappen overwonnen kunnen worden. Dit onderzoek vereist dat we het huidige vraagstuk van wereldburgerschapsvorming op theoretisch en vooral praktisch vlak analyseren en reconstrueren vanuit een perspectief waarbij de mens als een sociaal wezen zich noodzakelijk ontwikkelt als een gemeenschapswezen.

Mijns inziens zijn er vijf centrale argumenten die ons tonen dat het menselijke samenleven, naast het beperkte model van de natiestaat, een kosmopolitische vorm zou moeten aannemen.

(1) De primaire rechtvaardiging van het idee wereldburgerschap (in een wereldsamenleving) steunt op de wetenschappelijke kennis van de geografische structuur van de aarde met haar fysieke begrenzingsen. De mogelijkheid om toegang tot deze kennis van de fysische begrenzingsen van de aarde te krijgen, was een belangrijke aanleiding tot het leggen van een nieuw fundament onder het idee wereldburgerschap.

Het was met name I. Kant die verwees naar de geografische structuur van de aarde en naar het eindige karakter van de aardbol, om hieruit een krachtige fundering af te leiden voor een vernieuwd concept van een kosmopolitische orde. Kant bepleitte dat het eindige, (bolvormige) karakter van de aardbol begrenzingsen en limieten bepaalt, waarbinnen mensen, op grond van hun gezamenlijk bezit van het aardoppervlak, gedwongen zijn om met elkaar te leven en uiteindelijk toch elkaars nabijheid te dulden. Niemand heeft oorspronkelijk meer recht om op een bepaalde plek op de aarde te zijn dan een ander. Op grond hiervan voerde Kant, binnen de rechtstheoretische traditie voor het eerst een nieuwe derde dimensie (naast het lokale staatsburgerrecht en het internationale volkenrecht van staten) in: het wereldburgerrecht, welke betrekking heeft op politieke eenheid binnen een mondiale, burgerlijke maatschappij. Hij werkte dit uit tot een alomvattende, kosmopolitische filosofie.

(2) Door verdere globalisering van de wereld is een grote transformatie gaande, betreffende de klassieke functies van de staat, waarbij het territoriale organisatieprincipe en de dominantie van de macht van singuliere staten, zoals het in de 18^e en 19^e eeuw was, niet meer houdbaar zijn. “Natiestaten hebben *de facto* een aanzienlijk deel van hun capaciteiten voor controle en sturing verloren op functionele gebieden waar ze voorheen, tot aan de laatste grote globaliseringsfase (tijdens het laatste kwart van de 20ste eeuw), min of meer onafhankelijke beslissingen konden nemen.”²⁸ Hoewel de rol van nationale staten niet is

²⁷ David Harvey, *Cosmopolitanism and the Geographies of Freedom* (New York: Columbia University Press, 2009) 94.

²⁸ Habermas, *Recht en politiek*, 177.

uitgespeeld, zijn de natiestaten niet meer de primaire spelers in de huidige wereld van de mondiale interdependentie van belangen. Het besef groeit dat er op dit moment in de wereld mensen met grote problemen geconfronteerd worden, waarbij dit soort problemen moeilijk op te lossen zijn door slechts de individuele natiestaten. Hoewel natiestaten afspraken met elkaar zouden kunnen maken, laat de praktijk zien dat dit meestal niet werkt, zoals bijvoorbeeld bij de verschillende klimaatakkoorden te zien is. De handhaving van de afspraken blijkt niet mogelijk, want het is een schending van de soevereiniteit van betreffende natiestaten.

Deze problemen vereisen een andere benadering vanuit een transnationaal perspectief met de daarvoor nodige institutionele kaders en actoren. De wereldsamenleving is werkelijk in een totaal andere situatie beland:

“Het verschijnsel dat wij nu globalisering noemen is slechts de laatste verschijningsvorm van een proces dat zich voortdurend heeft voltrokken in de loop van de afgelopen eeuwen door de verspreiding van transport-, communicatie- en informatietechnologieën. De kans dat een samenleving zich op eigen kracht zal ontwikkelen zonder door de buitenwereld beïnvloed te worden is vandaag de dag heel klein. Dat geldt zelfs voor de meest geïsoleerde en moeilijkste gebieden ter wereld, zoals Afghanistan of Papoea-Nieuw-Guinea, waar telkens weer internationale actoren al dan niet gevraagd komen opdagen in de vorm van buitenlandse troepen, Chinese houthakbedrijven of de Wereldbank.”²⁹

Deze wijze van de voortgaande globalisering laat zien dat globalisering problematische aspecten heeft, te zien in de vergroting van de ongelijkheid in de wereld en zwakke staten (zoals Afghanistan, wat uit bovenstaand citaat ook blijkt) nog verder verzwakt. Het is overigens niet zo dat globalisering alleen maar een negatieve ontwikkeling is. Door globalisering ontstaan ook nieuwe economische en technologische mogelijkheden, culturele uitwisseling, communicatie tussen de bewoners van de wereld over de grenzen heen, waardoor sociaal engagement mogelijk wordt en grensoverschrijdende politieke bewegingen vanuit de bewoners zelf kunnen ontstaan.

“Dit geldt voor alle klassieke functies van de staat, van het garanderen van vrede en fysieke veiligheid tot aan het garanderen van vrijheid, rechtsstaat en democratische legitimatie. Sinds de ondergang van het *embedded capitalism* en de daarmee overeenkomende wending in de verhouding tussen politiek en economie naar wereldmarkten, is de staat ook (en wellicht nog het meest) aangetast in haar rol van interventiestaat, die verantwoordelijk is voor de sociale zekerheid van haar burgers. Met deze historische ontwikkelingen moet men rekening houden wanneer het gaat om theorievorming; het is daarom contra-productief vast te blijven houden aan de 18de eeuwse ideeën waarin de staat centraal stond. Het biedt mijns inziens meer perspectief om Kants idee van de kosmopolitische constitutie op het juiste abstractieniveau weer op te pakken, met het doel de notie van een constitutionalisering van het volkenrecht te bevrijden van het idee van een wereldrepubliek, dat op zichzelf om goede redenen werd afgewezen.”

²⁹ Francis Fukuyama, *De Oorsprong van onze politiek*, Robert Vernooy (vert) (Amsterdam en Antwerpen: Uitgeverij Contact, 2011), 541.

(3) Parallel aan deze mondiale ontwikkelingen, worden vandaag de dag de grondslagen van de (positieve) grondwet van een natiestaat veelal in de mensenrechten gezocht, welke haar oorsprong hebben in de 18^e eeuw. Dat heeft uiteindelijk in onze tijd geleid tot een van de belangrijkste ‘juridische’ documenten in de geschiedenis van de mensheid, namelijk de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens.³⁰ Het concept van mensenrechten heeft dus een universele dimensie gekregen, want de subjecten van mensenrechten zijn niet beperkt tot de leden van een bepaalde groep, of tot de grenzen van een natiestaat, maar omvat alle leden van de gemeenschap van de mensheid. We hebben dus te maken met een soort kosmopolitische norm, dat de rechten van iedereen op deze aarde erkent.

Bij mensenrechten gaat het primair om een moreel belang met een geldigheidsaanspraak die boven de rechtsorde van de natiestaten staat. Dit komt dus toe aan de mens als zodanig en niet aan deze of gene mens. Belangrijk hier is de geldigheid van mensenrechten, iets waarop iedereen aanspraak kan maken.³¹ Met de erkenning en herkenning van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens door de soevereine staten, krijgen alle inwoners van de aarde in principe, naast hun staatsburgerschap ook de status van ‘wereldburger’ toegekend. Vooral Artikel 28 van de genoemde verklaring legt een fundament van het universeel toekennen van het recht op een internationale orde, die de rechten en vrijheden van alle mensen beschermen. Het verdrag zelf heeft de pretentie universeel te zijn, en dus zou het geldig moeten zijn voor alle mensen in alle naties. Deze pretentie hebben mensenrechten zelf eigenlijk ook al. “Zij gelden in beginsel voor iedereen die de status van mens heeft en moeten door een ieder worden gerespecteerd.”³² Daarmee is het dus zo dat de erkenning en herkenning van de UVRM ons de status van wereldburger geeft. Parallel hieraan moeten we dus ook zeggen dat we sinds 1950 met de EVRM³³ de status van Europees burger hebben gekregen.

(4) Het vierde argument is de noodzaak van de ontwikkeling van een globale conceptie van democratisch burgerschap gericht op supranationale of internationale instituties, zoals de V.N. en het I.M.F. Wat betreft de natiestaten hebben we goed ontwikkelde theorieën over de principes van rechtvaardigheid, politieke rechten van burgers, deugd, loyaliteit en toewijding die burgers ten opzichte van de lokale (natie)staat dienen te vertonen. Daarentegen is er nauwelijks een theoretische onderbouwing te vinden betreffende welke vergelijkbare rechten en plichten burgers ten opzichte van transnationale en supranationale instituties behoren te hebben. We hebben hierdoor dus een kosmopolitisch concept van

³⁰ James, W. Nickel, *Making Sense of Human Rights*, Philosophical Reflections on the Universal Declaration of Human Rights (Berkeley/Los Angeles/London: University of California Press, 1987).; Johannes Morsink, “The Philosophy of the Universal Declaration”, in: *Human Rights Quarterly*, 6 (1984), 309-334.

³¹ “Men kan zich moeilijk een staatsman voorstellen die zich tegen de mensenrechten uitspreekt, ook al laat hij er niets aan gelegen. Het feit dat mensenrechten vaak enkel op een retorische manier worden gebruikt, toont juist aan hoe dominant de mensenrechten zijn als het gaat om de legitimiteit van de rechtsorde.” In: Thomas Mertens, *Mens & mensenrechten: basisboek rechtsfilosofie* (Amsterdam: Uitgeverij Boom, 2012) 93.

³² P.B. Cliteur, *De filosofie van mensenrechten*, 36-37.

³³ European Court of Human Rights, *Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and Protocol* (4 november 1950), <https://www.echr.coe.int/Pages/home.aspx?p=basictexts&c=> (Geraadpleegd: 16 maart 2019).

democratie en bestuur nodig, waarmee de handelswijze van transnationale en supranationale instituties gelegitimeerd kan worden.³⁴

(5) Een vijfde argument wordt gedictieerd door het karakter van de hedendaagse problematiek op het gebied van klimaat, immigratiestromen, wapenhandel etc. Deze vormen van problematiek overstijgen de grenzen van de natiestaten, omdat ze een mondiale aanpak van de problematiek vereisen. Een oplossing is dus alleen mogelijk vanuit een kosmopolitisch perspectief. Zo zijn er internationale verdragen (bijvoorbeeld het Klimaatakkoord in Parijs), maar ligt hier ook een taak bij de burgers binnen nationale staten om (bijv. middels juridische wegen, zoals in de reeds genoemde Urgenda-zaak) de problematiek aan te pakken, vanuit hun wereldburgerlijke plicht. Tevens zijn er vele internationale organisaties die druk uitoefenen op alle natiestaten en multinationals om dergelijke problematiek aan te pakken (bijvoorbeeld Amnesty International en Greenpeace).

Gegeven het feit dat landen niet langer geïsoleerde gemeenschappen vormen maar elkaar steeds vaker beïnvloeden en afhankelijker zijn van elkaar, wordt in de mondiale verhouding het basisprincipe van morele verantwoordelijkheid urgenter. Dit mondiale besef van een morele plicht geldt niet alleen ten opzichte van de eigen lokale gemeenschap maar ook ten opzichte van mensen die hier ver van af staan, want de keuzes en daden van het handelen in een bepaald land (zoals in de V.S. of Nederland), hebben grote invloed op het leven van mensen in een andere landen zoals Afghanistan (en elders op de wereld).³⁵ Daarom is het ook een morele plicht om de stemmen van mensen die in deze machtsverhouding als zwakste partij optreden, te horen. Ook is het makkelijk internationaal medestanders te vinden voor je eigen standpunten en je zodoende te organiseren om bepaalde zaken aan te pakken, waar voorheen de landsgrenzen een daadwerkelijke begrenzing van mogelijkheden vormden. Dit laatste is ongetwijfeld van belang voor dit filosofische onderzoek naar de rechtvaardiging en mogelijkheidsvoorwaarden en belemmeringen van wereldburgerschapsvorming. Als we met de ogen van de mensheid naar elkaar willen kijken, is het een morele plicht om met de pijn van de mens in Afghanistan rekening te houden. Zoals Peter Singer reeds stelde:

“Wij zijn niet alleen verantwoordelijk voor wat we doen, maar ook voor wat we hadden kunnen voorkomen.”³⁶

³⁴ Will Kymlicka, *Contemporary Political Philosophy: An Introduction*, 2^e ed. (Oxford: Oxford University Press, 2002), 312.

³⁵ Dit punt wordt sterk benadrukt in: Peter Singer, *One World: The Ethics of Globalization*, (New Haven & London: Yale University Press, 2002).; Peter Singer, *The Expanding Circle: Ethics, Evolution, and Moral Progress*, With a new afterword by the author (Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2011).

³⁶ Peter Singer, *Een ethisch leven*, C. Sykora Hendriks (vert) (Utrecht: Uitgeverij het Spectrum, 2001), 14.

Indeling van de hoofdstukken

Om het idee van wereldburgerschap uit te diepen zal ik beginnen met de conceptualisering van burgerschap en wereldburgerschap, waarbij verschillende perspectieven naar voren zullen komen. Ook zal ik hier de casus van het gruwelijke lot van Farkhunda in Afghanistan introduceren (hoofdstuk 1).

Vervolgens geef ik een historisch perspectief op kosmopolitisme, waarbij steeds ook de casus van de mensenrechtenschending van Farkhunda toegepast zal worden. Ik ga hierbij eerst in op de westerse en niet-westerse bronnen omtrent wereldburgerschap. Ik analyseer eerst een aantal klassieke en middeleeuwse ideeën over wereldburgerschap. Deze ideeën worden van historische context voorzien aan de hand van de burgerschapsgeschiedenis.

Vervolgens maak ik een sprong in de tijd en ga ik in op het kantiaanse idee van wereldburgerschap en hoe zich dat verhoudt tot de eeuwige vrede. Als laatste in dit historische deel kijken we naar de hedendaagse perspectieven (hoofdstuk 2).

Het derde hoofdstuk onderzoekt de betekenis van de natiestaat in verhouding tot burgerschap. In dit hoofdstuk wordt geanalyseerd hoe met de Franse Revolutie een nieuw begrip van de natie ontstond en hoe dit proces gepaard ging met de transformatie van onderdaan naar burger (hoofdstuk 3).

In het vierde hoofdstuk wordt eerst de verhouding tussen burgerschap en de constituerende rol van onderwijs in concrete samenlevingen (Afghanistan en Nederland) onderzocht. Hierop volgt het praktische hoofddeel van het onderzoek, waarbij de huidige opdracht tot burgerschap in het onderwijs van de Nederlandse politiek en een analyse van de stand van zaken ten orde komt (hoofdstuk 4).

In het laatste hoofdstuk wordt ingegaan op de relatie tussen onderwijs en wereldburgerschap. Er wordt eerst ingegaan op de verhouding tussen waarden binnen de natiestaat en universele waarden, waarna de betekenis van globalisering voor wereldburgerschap onderzocht wordt. Vervolgens wordt de vraag gesteld of religie als basis kan dienen voor wereldburgerschap en wat de plaats is van religie in het onderwijs. Het antwoord op deze laatste vraag wordt gegeven middels de opvattingen van de filosoof Dennett. Als laatste wordt in dit hoofdstuk ingegaan op de plaats van mensenrechten in het onderwijs (hoofdstuk 5).

Ik sluit mijn onderzoek af met de eindconclusie, waarbij ik de hoofdpunten van mijn onderzoek nogmaals kritisch zal beschouwen, om op basis daarvan een antwoord te formuleren op de onderzoeksvragen (eindconclusie).